

М. Паласюк

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА МОГИЛИ В ОЦІНЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Анотація. Злет національної самосвідомості поставив на порядок денний питання історії народу, національної культури, мови, державності. Аналіз перспектив сучасного національного відродження стає повнішим, якщо включає дослідження історичних аналогів. Дана стаття є спробою оцінити діяльність Петра Могили з точки зору українського романтизму. Серед представників українського романтизму помітно виділяється постать Миколи Костомарова, який у своїх дослідженнях часто звертається до тих діячів минулого, котрі внесли вагомий вклад в проблему українського відродження та державотворення. Образ Петра Могили, вся його діяльність змальовані Миколаєм Костомаровим з великою симпатією й любов'ю, а його заслуги перед українським народом і Україною в розвитку її духовної культури навіть децю ідеалізовані. Своїми дослідженнями М.Костомаров відкрив завісу над багатьма історичними фактами та явищами. Його роботи були у той час єдиними, котрі давали уявлення про своєрідність політичного, економічного і культурного розвитку, особливості національного характеру українського народу.

Одна з провідних рис романтизму взагалі, а українського зокрема – це жваве зацікавлення своєю старовиною, традиціями власної духовної культури. Поряд з інтересом до усної народної творчості романтики поглиблювали вивчення рідної історії, діяльності видатних діячів минулого, намагалися розшифрувати вчинки окремих діячів на широкому тлі культурно-історичної епохи. Оскільки провідною в українському романтизмі була українська ідея, то ймовірно представники найчастіше зверталися до тих постатей минулого, котрі внесли свій вклад у проблему українського відродження або українського державотворення.

Серед представників українського романтизму помітно виділяється постать Миколи Костомарова, творчість якого дуже характерна із наведених вище мотивів.

Своїми дослідженнями вчений привідкрив завісу над багатьма історичними фактами і явищами. Дуже важливим і значною мірою новим у вітчизняній історіографії було детальне висвітлення Миколаєм Костомаровим історії України. При цьому особливий інтерес історика викликала героїчна боротьба українського народу за своє визволення і самостійний розвиток. Не буде перебільшенням сказати, що роботи Миколи Костомарова були у той час єдиними, котрі давали уявлення про своєрідність політичного, економічного і культурного розвитку, особливості національного характеру українського народу. У потоці численних подій рідної історії, які він проаналізував у своїй творчості, учений зумів виділити те головне, що визначало загальний напрямок історичного розвитку, пояснювало причини тих чи інших подій, поведінку в них широких мас народу чи історичних осіб.

Серед величезної кількості історичних праць вченого /більше 200/ нашу увагу привернула серія історичних портретів діячів української духовної культури. Із неї видно, що дослідник вибирав в українській історії ті постаті, які його особливо цікавили, які, очевидно, імпонували найбільше його дослідницьким задумам. Так, із княжих часів учений вибрав тих діячів, які своєю працею і подвигами об'єднували Київську Русь, зміцнювали її, як монолітну державу, утверджували її політичний і культурний імідж у світі – це Володимир Великий (його М. Костомаров називає святим), київський князь Ярослав Володимирович, відомий в історії як Ярослав Мудрий, великий князь Володимир Мономах і Данило Романович Галицький.

Нарис "Київський митрополит Петро Могила" подається поряд з такими видатними діячами XVII ст., як Іван Свирговський, Єпифаній Славинецький, Симеон Полоцький та Богдан Хмельницький^[3]. Постать Петра Могили дослідник малює на тлі суспільного життя та релігійної боротьби початку XVII ст. , коли православна церква опинилася в

стані глибокої кризи. Це була криза всієї духовної культури, орієнтованої в своїй основі на візантійську духовно-культурну спадщину. Микола Костомаров глибоко відчув, що в той період відбулася переорієнтація культури України, з якою пов'язаний вихід з глибокої кризи. "Запровадження церковної унії було початком великого перевороту в розумовому і суспільному житті Південної та Західної Русі, – пише дослідник. – Цей переворот мав дуже важливе значення в нашій історії за силою того впливу, який він послідовно спричинив на розумовий розвиток всього руського світу"^[3]. Ці слова історика можна розцінювати як визначення нової епохи в історії України, яку сучасні дослідники називають епохою Відродження^[2], а Михайло Грушевський називав культурно-національним відродженням^[1].

Розгляд діяльності Петра Могили вчений розпочинає із досить широкої картини переслідувань і принижень, котрих зазнавало православне населення у католицькій Польщі. Чин єзуїтів, прибравши до своїх рук справу освіти, швидко заволодів умами молодого покоління, особливо із багатих родин, виховуючи його у дусі своїх вимог і переконань, насамперед у ненависті до православ'я, у переконанні про його другорядність, неповноцінність у порівнянні з католицизмом. Оскільки віросповідання було в ті часи ознакою народності, то це означало й погорду до свого народу, своєї культури.

У такій ситуації, коли король і польська шляхта були на боці єзуїтів і всіляко заохочували їх діяльність на припинення православного населення і його мови, культури і церкви, Микола Костомаров високо оцінює роль братств, особливо Київського, у відстоюванні самобутності православ'я. Він детально характеризує демократичний статут братської школи, де вчилися діти всіх станів, а також розглядає систему освіти, яка ґрунтувалася на візантійській традиції, насамперед вивченні грецької мови.

Певний інтерес викликає огляд Миколою Костомаровим стану тогочасної науки на Україні. Учений досить детально характеризує твори письменників-полемістів Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського, Кирила-Транквіліона Ставровецького. Щодо останнього, то увагу вченого привернув його твір "Зерцало богословії", оскільки, як пояснює Костомаров, у другій частині цього трактату відображений світогляд тодішніх учених людей. Детально розглянувши викладені Кирилом-Транквіліоном Ставровецьким світоглядні уявлення про Бога, Всесвіт і людину, учений зауважує: "Ми навели ці дані із твору одного з видатних літературних діячів того часу, щоб показати, яка далека була тодішня вченість від прямого шляху в галузі світського знання"^[3]. Без сумніву, він наводить цей екскурс, щоб відтінити заслугу Петра Могили, показати той фон, те оточення, в якому довелося реформаторові православної церкви здійснювати свої задуми.

У цьому переконують подальші слова: "Руські (читай – українські -Авт.) вчені виступали в боротьбу зі своїми ворогами із запасом багатьох різних відомостей щодо церковної історії та богослов'я, але були невігласами у всьому, що стосувалося природи та її законів, хоча, як свідчать їх твори, і відчували потребу цього знання. Вони повторювали лиш старі середньовічні небилиці"^[3].

Щоб підкреслити драматизм ситуації, в якій опинилося православ'я в часи виходу Петра Могили на історичну арену, Микола Костомаров нагадує і про другий напрямок в українській духовній культурі, напрямок досить сильний і впливовий – православне чернецтво. Якщо братства та письменники й наукові діячі цього кола були свідомі потреби світського знання, то чернечий напрямок таку потребу начисто відкидав. Як ілюстрацію такого ігнорування наукового знання М. Костомаров наводить твердження сучасника Петра Могили і його суперника в боротьбі за митрополичий престіл Ісайї Копинського. Свій твір "Духовна лествиця" Ісайя Копинський починає з того, що визначає началом гріха безумство і незнання, началом чесноти – розум і знання, а істинне пізнання досягається, на його думку, лише через навчання й осягнення природи. Він вважає, що тільки вивчивши природу, ми можемо приступити до пізнання себе, і лише вивчивши

свою сутність, можемо приступити до пізнання Бога. "Ніколи в Русі, – дивується Костомаров, – не звучала з уст руського ченця більша повага до позитивної науки"^[3]. Та після цього автор "Лествиці" круто повертає на попередню второвану дорогу чернечих повчань. Виявляється, у його розумінні є подвійний розум, подвійне знання, подвійна мудрість – зовнішня і божественна. Бога можна пізнати лише божественним розумом і божественним знанням, зовнішня мудрість, тобто знання про людину і Всесвіт виявляються непотрібними. Шлях до божественного розуміння – стриманість, піст, чернеча споглядальність.

Така роздвоєність, наголошує Костомаров, значно сприяла поглибленню кризи в українській духовній культурі, особливо ж кризи православної церкви, котра в Речі Посполитій при королі Сигизмунді III переживала надзвичайно важкі часи.

Доля неначе змилостивилась над нею, пославши до Києва таку колоритну постать, як сина молдавського господаря Симеона Петра Могила. Представник шляхетського роду, що через жінок перебував у близьких родинних стосунках зі Стефаном Потоцьким, князями Корецьким і Вишнівецьким, Петро Могила почувався досить впевнено у Речі Посполитій і робив бурхливу кар'єру, властиву діячеві доби Ренесансу. 28-літній Могила постригся у ченці Києво-Печерської лаври, а через два роки став архимандритом найбільшого у ті часи в Україні монастиря. Ще через п'ять років /1632 р./ ми бачимо його вже на престолі митрополита Київського – був обраний на цю посаду у Варшаві, де, як посланець Ісайї Копинського, на сеймі палко боронив права православного населення перед новим королем Владиславом.

Ще у сані архимандрита Києво-Печерської лаври Петро Могила продемонстрував основну мету своєї діяльності – поглиблення освіти духовенства і всього українського суспільства, причому не на основі візантійських традицій, а освіти європейського зразка. "Розумовий рух, – пише Костомаров, – з приходом Петра Могили дістав новий поштовх і нову силу"^[3]. Очевидно, йшлося про те, що розумовий рух мав уже на Україні певну традицію – Острозьку академію і братські школи. Однак Петро Могила започаткував якісно новий вид освіти – він відкрив колегію, вищий навчальний заклад на зразок європейських університетів, з латинською мовою викладання і з курсами філософії та богослов'я.

Як митрополит, Петро Могила розпочав докорінну реформу православ'я в цілому. Він відновив храми Святої Софії, Василя, Десятинну церкву, храм Спаса на Берестові та ін., неграмотних священиків учив на свої кошти у Києві протягом року, а ледачих і тих, хто не бажав учитися, – просто виганяв з посади. Сам митрополит і його однодумці включилися в очищення і обробку православних богослужбених книг, дбаючи про їх уніфікацію і оновлення, оскільки найбільший із гріхів, у яких звинувачували православних католики, була невпорядкованість книг – вона начебто йшла від того, що у православній церкві немає єдиного центру на зразок папського престолу.

Петро Могила провів величезну роботу щодо підготовки єдиного зразка богослужбених книг. Вже у 1629 р. він опублікував "Службеник", в якому пояснив догматичне й обрядове пояснення літургії. Це було своєрідне одноманітне керівництво для священиків при здійсненні священної літургії, на основі якого вони могли розуміти те, що чинять. Через десять років /1639 р./ "Службеник" виданий заново з додатком молитов і порад на різні випадки життя.

Уніфікація догматики була одним з важливих кроків Петра Могили до реабілітації православ'я у Речі Посполитій, виведення його з глибокої кризи. Ще один важливий крок – створення катехизиса. Оскільки великий катехизис довго обговорювався й доповнювався, то Могила розпорядився видати малий катехизис, який би вивчали всі вірні, починаючи зі школи. Стрижем цих зусиль митрополита було прагнення повернути церкву до давнього благочестя. Цій же меті мав служити і "Требник" – збірник детально

розроблених богослужень на всі випадки життя разом з поясненнями та настановами, справжня наукова інтерпретація православної догматики.

Серед найважливіших праць митрополита М. Костомаров називає "Літос" (1644 р.), де детально розглядаються обряди й таїнства, церковний статут, а також два догмати, котрими католицизм відрізняється від православ'я, – догмат про сходження Святого Духа і сина та догмат про верховенство папи.

Костомаров особливо підкреслює той факт, що визнаючи відмінність обрядів та догматів, Петро Могила був переконаний, що Христова церква єдина. На цій основі він робив активні спроби об'єднати Христову церкву в Україні, навіть створити окремий патріархат. З історичних джерел знаємо, що Могила виступав за свідоме, добровільне об'єднання всіх християнських церков.

Нововведення митрополита не тільки зміцнювали українське православ'я, як пише Костомаров, а й сприяли вихованню нової української людини, яка б своєю освітою і духовністю стояла на рівні з європейцями свого часу.

Цьому значною мірою сприяла заснована Петром Могилою Київська колегія. Детально розглядаючи систему освіти в колегії під протекторатом митрополита, Микола Костомаров наголошує, що тут на шкоду грецькій мові, до авторитету якої так звикли православні діячі, велика увага приділялася вивченню латинської та слов'янської мов. При введенні такої системи навчання митрополитові довелося перебороти сильний опір консервативно настроєної громадськості, особливо козацтва, котре у запровадженні латиномовного викладання бачило прихований крок до католицизму.

Віддаючи належне засновникові і патронові Академії (колегія дістала цей титул лише в кінці XVII ст. від російського царя), його далекоглядності і цілеспрямованості, М. Костомаров особливо схвально відгукується про латиномовні диспути, в яких вихованці закладу Петра Могили досягали головної мети, котру він перед ними ставив: бути ученими і спритними борцями за самобутність православ'я, що вміють вразити супротивника його ж зброєю. Історик схвалює навіть схоластичний метод навчання, запозичений Петром Могилою у західноєвропейських університетах, оскільки цей метод "привчав голову до міркування, до узагальнення, служив, так би мовити, розумовою гімнастикою, що готувало людину до того, щоб ставитись до предметів знання з науковою точністю"^[3].

Дослідник застерігає, що до оцінки рівня знань у колегії Петра Могили слід підходити з мірками його часів, тобто XVII ст. Вчинок Митрополита – заснування колегії з європейською єзуїтською системою освіти можна належно оцінити лише тоді, коли усвідомити той рівень, який панував у православному світі до появи його школи. "У країні, де протягом віків панували розумові лінощі, де маса народу перебувала за своїми поняттями майже у первісному поганстві, де духовні – єдині провідники якогось розумового світла – машинально і халатно виконували обрядові форми, не розуміючи їх змісту, не маючи поняття про суть релігії; ... де українська мова, українська віра і навіть українське походження клеймилися печаттю невігластва, грубості й відречення з боку панівного племені, – у цій країні раптом з'являються сотні українських юнаків з прийомами тогочасної освіченості і вони не червоніючи називають себе українцями"^[3].

Цілком справедливо зауважує Микола Костомаров, що єзуїти без жодних труднощів задушили б колегію Петра Могили, як вони розправилися з іншими українськими школами в Речі Посполитій, але вихованці митрополита спричинилися до того, що весь український народ піднявся на велику Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Отже, світогляд, який формувався в стінах колегії Петра Могили, сприяв консолідації українського народу, зростанню почуття самосвідомості, а може й національної гордості, принаймні, пише учений, вихованці колегії "не червоніючи називали себе українцями".

Насіння, кинуте в сприятливий ґрунт Петром Могилою у Києві, розкішно проросло не лише для Києва, для України, а й для всього східнослов'янського світу. Це сталося через перенесення принципів київської освіти у Москву. Саме в цьому Костомаров вбачає найважливішу заслугу київської колегії і її безсмертного засновника. Сам Могила розцінював колегію як свій єдиний заповіт і на її дальший розвиток в Україні заповів левову частку свого власного майна.

Як бачимо, образ Петра Могили, вся його діяльність змальовані Миколою Костомаровим з великою симпатією й любов'ю, а його заслуги перед українським народом і Україною в розвитку її духовної культури навіть дещо ідеалізовані. Не дивно, адже це був загальний стиль епохи романтизму – ідеалізація свого минулого, своєї історії і її видатних діячів.

Summary. Problems of people's history, national culture, language and state building are the main ones in national self-conscience. Analysis of modern national Renaissance perspectives is complete when it embraces its historical analogues study. Petro Mohyla's activity considering Ukrainian Romanticism is investigated in the article. The most prominent figure of Mykola Kostomarov who presents historical personalities of Ukrainian Renaissance in his works is revealed here. M.Kostomarov gave true depiction of many historical facts and phenomena. His works were the only papers of that time where one could find peculiarities of political, economic and cultural development and specific features of Ukrainian people national character.

Список літератури

1. Костомаров Н.И. Исторические произведения; Автобиография – К.: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1989. -734 с.
2. Кашуба М.В. та інші. Філософія відродження в Україні. – К.:Наукова думка, 1990. -334 с.
3. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці. – Київ-Львів, 1912. -248 с.